

Balogh Róbert – Bodovics Éva – Demeter Gábor – Erdélyi Mátyás – Eszik Veronika – Vadas András (szerk.): *Tájátalakítás, járványok, vizek, birodalmak – zöldtörténelem. Tanulmányok a környezettörténet irodalmából.*

(Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2022. 279 oldal.

Csak az utóbbi ötven-száz évben háborodott meg az emberiség annyira, hogy végpusztulásba taszítja környezetét és önmagát? Vagy „már a görögök is”? Ezek a kérdések ötlöttek fel bennem a *Tájátalakítás, járványok, vizek, birodalmak* kötet címe olvastán. Érzelmi alaphelyzetemet nagyban meghatározta, hogy a kötet kézbevétele idején, 2023. január elején Magyarország-szerte +15 Celsius-fokos napi csúcshőmérséklet volt tapasztalható. A jövő környezettörténet-írói majd talán vizsgálni fogják a 2020-as évek hó nélküli Magyarországon használt, óra utaló emlékek nosztalgikus auráját vagy a klímaszorongás szövegemlékeit. De mindez természetesen az egyre forróbb nyarakra is igaz. Ebből is érzékelhető, hogy – más történelmi szakterületekhez hasonlóan – ember és környezet történetének is van jelenkori beágyazottsága. Az alap- és középfokú oktatás környezetismerete, az ismeretterjesztő médiumok, a civil, zöld aktivizmus gyakran koptatják el a „környezet” és „zöld” szavakat, így különösen nagy szükség lehet a környezeti folyamatok emberre is fókuszáló, mélységi megismertetésére. Ha pedig ez történetiséggel is kiegészül, új dimenzió tárul elénk: ez a környezettörténet.

Recenzióm tárgyának közvetlen előzménye a *Táj, ember, tudás – Zöldtörténelem* című kötet,¹ mely 2021-ben jelent meg. Míg az előzmény a tudományos sokszínűség jegyében kifejezetten interdiszciplináris jellegű volt, jelen kötet – a korábbival egyező szerkesztői szerint – már inkább a történészek számára lehet érdekes. Mivel a (társadalmi) tér történetével foglalkozó szövegek is feltűnnek benne, figyelemre méltó a társadalomtörténet művelői, olvasói számára. A kötet jelentős részben szövegfordításokat vonultat fel, az utolsó fejezet tanulmányait leszámítva. Kérdés lehet, hogy indokolt-e a szerkesztői gárda ilyen nagy létszáma. Ettől függetlenül a válogató munka és a szakfordítás önmagában dicséretes szellemi teljesítmény, melyek eredményeként e könyv a magyar környezettörténet újabb színfoltja lett.

Véleményem szerint korunk inger- és információáradatában minden szellemi termékre érdemes megfelelő távolságból rátekinteni, ezért a kötet elemzése során, a szövegeket olvasva elsősorban a „mennyiben és mivel gazdagítja a magyar nyelvű történelmi irodalmat?” kérdés vezérelt a kötet elemzése során. Emellett igyekeztem a szerkesztői rendezőelvet, logikát értelmezni, értékelni.

Sajnos csak a megelőző kötetben kapott helyet a környezettörténet szerepére, hasznosságára reflektáló tanulmány: William Cronon a University of

¹ Balogh et al. (szerk.) 2021.

Wisconsin-Madisonon szerzett oktatói tapasztalatai alapján ember és környezetének jelenre, jövőre is ható dinamikus kapcsolatát hangsúlyozta.²

A kötet frontoldali védőborítóján egy festmény képe uralkodik: *Telepesház mamutfenyők között*, 1860 – alkotójáról nincs információ. A kép enigmatikus, bizonytalanul csalogat, talán a természet emberfeletti nagyságát tömöríti álomképszerűen. A borítón kedvezőtlenül tagolt címek olvashatók: a zöldtörténelem hívogató fogalom, középpontba kívánkozik, a felhalmozott kötetadatok (sorozat fő- és alcím, kötet fő- és alcím, kiadó) és a környezettörténet kifejezés sajnos gyengítik hatását, a gondolatjeles elkülönítés zavaró. Pedig fogyasztható, lendületes szó, a köznyelvi „zöld” fogalomkörrel gazdagíthatja. Véleményem szerint az alábbi tagolás kínálkozott volna: Zöldtörténelem. Környezettörténeti tanulmányok tájálalakításról, járványokról, vizekről, birodalmakról.

Rögtön adódik a kérdés, hogy mi is a környezettörténet, és mi a zöldtörténelem.³ Hazánkban viszonylag fiatal tudományterületnek számít, mely ember és környezet kapcsolatának, egymásra hatásának történetét vizsgálja, erre kérdez rá a forrásokban. Alternatív, nem szokványos emlékeket is vallat, például úgynevezett bio- és geoarchívumokat, természeti közegre vonatkozó történeti adatokat. Utóbbiból következően elágazásokat eredményez, interdiszciplináris, szoros szálak kötik a földrajztudományhoz. Beszédesek e tekintetben az antropocén fogalmáról, az emberiség geológiájáról, a szén-dioxid-kibocsátás történetéről szóló szövegek, melyeket a *Táj, ember, tudás* kötet utolsó fejezete tartalmaz. Az irányzat elvileg a mai környezeti folyamatok megértéséhez, átértelmezéséhez is hozzájárulhat, jelenkori beágyazottságát ez erősíti anélkül, hogy automatikusan a zöldaktivizmusba sodródna. A magyar környezettörténet kanonizálása az 1990-es évek elején vette kezdetét R. Várkonyi Ágnes szervezésével.⁴ Főként az Egyesült Államokban több irányzata is megmutatkozott,⁵ intézményesült is egyetemeken, ezek megismeréséhez is hozzájárulnak a fordítók e kötettel.

A szerkesztőgárda tudományos irányultsága a 2018. október 1-jén Demeter Gábor vezetésével elindult kutatási projektjük ismertetéséből is kiviláglik.⁶ Munkájuk eredményeként a szerkesztett kötetek mellett önálló környezettörténeti tanulmányok is napvilágot láttak 2021-ben *Környezettörténet 3. Környezeti folyamatok a honfoglalástól napjainkig* címmel.⁷

² Cronon 2021.

³ A tudományterület megismeréséhez lásd például: Rác 2011, 2018; Balogh–Demeter–Kövé 2020; valamint maga a *Táj, ember, tudás* című kötet taglalja a legrészletesebben, a szerkesztők bevezetőjével.

⁴ Főként közép- és kora újkoros megközelítésű munka: R. Várkonyi (szerk.) 2000. A környezettörténethez közel álló irányzat a történeti ökológia, erről bővebben: R. Várkonyi 1993.

⁵ Rác 2006.

⁶ *Tudás, tájkép, nemzet és birodalom. A tájkép megismerésének és átalakításának gyakorlatai Magyarországon és a Balkánon, 1850–1945* (NKFIH FK 128 978). A kutatásról bővebben: <https://tti.abtk.hu/kutatasok/egyeb-kutatasok/156-kutatasi-projektek/3346-tudas-tajkep-nemzet-es-birodalom-a-tajkep-megismeresenek-es-atalakitasanak-gyakorlatai-magyarorszagon-es-a-balkanon-1850-1945> – utolsó letöltés: 2023. július 22.

⁷ Bővebben: Kázmér 2021.

Jelen kötet szövegeiről, a szerzőkről és a fordítókról a címekhez tartozó lábjegyzetek tájékoztatnak, amelyekből azt is megtudjuk: rövidítve és átdolgozva adják közre a munkákat – nem részletezve azt, hogy ez alatt mi értendő. Kisebb hiányérzetként adódik: a szerzők rövid bemutatásának bizonyára örült volna az olvasó.

A szerkesztés elsődleges elve a bevezető szerint a léptékváltás: globális-interkontinentális problémák mellett nagyobb kisugárzóerővel is bíró, különböző léptékű helyi témák szerepelnek. Olvasóként nehéz leküzdeni a globális kontra lokális leegyszerűsítő felosztás prekoncepcióját, talán ennek hatására keletkezhet az a benyomás, hogy a felsorakoztatott földrajzi egységek között nem annyira szembeűnő a méretarányok különbözősége: az Észak-Kaukázus, Fokföld, a Duna környezete, a Sárköz, a Felvidék, Erdély léptékükben egynek tűnnek, ezekhez képest a *Járványok* és a *Globális környezettörténet* fejezet és Carolyn Merchant szövege tárgyalt tágabb területet. A léptékváltás így nem sikeres a fejezetbeosztásban. A tematikus besorolást némiképp lazítják egyes részek, például Thomas M. Barrett szövegében a járványokról is szó esik (61–65).

Az első Richard Grove-szöveg figyelemfelkeltő, hiszen a természetvédelem kezdetét villantja fel. Grove a kötet egyik legfontosabb szerzője, hiszen nevéhez kötődik a sussexi egyetem környezettörténeti központjának (Centre for World Environmental History) megalapítása. Az esettanulmány központjában álló összeűtközés az úgymond biblikus környezetfelfogást képviselő Robert Moffat misszionárius és a cvana bennszűltek esőcsinálója között világnézeti színezettel bír, a szövegnek ilyenformán történeti antropológiai jellege (is) van. Feszűlttség az olvasóban is keletkezhet, amennyiben számba veszi a technocivilizáció és szekularizált tudományosság uralta jelenkor szorongásait.

„A földet megrontja a víz” belső idézettel ellátott Thomas M. Barrett-cikk az Észak-Kaukázusba kalauzol el bennűnket. A szerző a St. Mary’s College of Maryland Oroszország-kutatója volt eklektikus érdeklődési körrel.⁸ E téma akár Lermontov *Korűnk hűsének* tájait is felidézheti az olvasóban. A ritka népsűűrséggel lakott hegyvidékről nehezen képzelhető el, hogy bármilyen környezeti kár érheti, vagy hogy a lakosságnak hátránya adódhat a természet kiszigereléséből. Az írás az előzetes elképzeléseinkre alaposan rácáfol. Kulcsmondataként kiemelhető: „A letarolt erdők, az áradás, a mocsarak és lázas megbetegedések mind ugyanannak az ökológiai rendszernek voltak a részei” (65.) – ez talán a kötet egésze szempontjából is visszhangozhat az olvasóban. A szerző ezt a megállapítást bontja ki, felvillantva a környezeti károkozásnak a hadakozásban betöltött szerepét is. A téséget katonai módszerrel ellenőrző hatalom, illetve az adott természeti közeget (főleg faanyagát) használó népesség tapasztalatai tárulnak fel. A gazdaságtörténet iránt fogékony olvasó örűlné a számszerű adatoknak, az erdőpusztítás mértéke ezzel válhatna érzékletesebbé, de a történelmi forrásadottság nem kívánságműsor.

⁸ [https://www.historians.org/research-and-publications/perspectives-on-history/december-2016/thomas-barrett-\(1960-2016\)](https://www.historians.org/research-and-publications/perspectives-on-history/december-2016/thomas-barrett-(1960-2016)) – utolsó letöltés: 2023. július 31.

A folyók elvezetésével, új csatornák nyitásával áradásoknak kitett gyümölcsösök ismertetett példája időtlen, korokon átívelő probléma, a hullámtérre épített lakóhelyek pusztulása manapság is gyakori. A kétségkívül hatásos szöveghez felhasznált irodalom címeinek értelmezését nehezíti, hogy ugyan latin betűre át vannak ültetve, magyarra viszont nincsenek lefordítva.

Carolyn Merchant hosszú életműve is része az ökológiai változások történetét kutató irányzatnak. A szerző jelenleg a Berkeley Egyetemen dolgozik, ahol önálló környezetkutató intézet működik (Department of Environmental Science, Policy, & Management).⁹ A könyvben a szerzőre igazán jellemző szöveg kapott helyet, melyben azt taglalja, hogy milyen szerepe van a női-férfi viszonyoknak a tér szimbolikus uralásában, a térképészetben. Az állítólag bibliai teremtéstörténetben gyökerező kapitalista (kizsákmányoló) környezethasználatot mutatja be Amerika példáján. A cikk legvitathatóbb pontja a szimbolika kulcsait feloldani hivatott bevezető, melyben a bibliai alapok sajátos értelmezése olvasható. Ebben nem világos, hogy milyen gondolatosság (mítosz kutatás?, bibliatudomány?, művészettörténet?) alapján „fejt meg” a szerző a teremtéstörténetnek az Édenkertről, Éváról, a bűnbeesésről szóló részét. Merchant az ökofeminista diskurzuson belül köztes állásponton helyezkedik el:

„Azt javaslom, hogy tekintsük a természetet partnernek, mert ezzel megtartjuk azt a személyes kapcsolatot, amiről a romantikusok és természetvédők beszélnek, de egyúttal megszabadulunk azokról a negatív szexuális, birtokló és kizsákmányoló konnotációkról [sic!], amelyek a természet nőiségéről való gondolkodást jellemezték.” (73.)

Merchant művének többszöri olvasására és bibliatudományi tájékozódásra ösztönöznek azok a tömör megfogalmazások, miszerint Éva „azonosul” a természettel, beszél a „kígyó formáját öltött természettel”, „ki lehet őt zsákmányolni, hogy bánattal fizessen bűnéért” (71). Az állítólag konvenciókon alapuló társadalmi nemet a térre és a tér birtoklására (annak képi megjelenítésére) vetítő gondolatmenet a társadalmi tér összetettségét igyekszik felmutatni, melyben időbeliség, nemiség, uralom és ezek szimbolikája keveredik.

Egyetlen járványtanulmányként a tudományok felvilágosodás kori történetét kutató Jan Golinski¹⁰ sárgalázzról szóló műve szerepel. Ez a mű érdekfeszítő a légkör „civilizálását” szorgalmazó, a miazmaelméletben gyökerező egykori gondolkodásmód esettanulmányaként. A mikroorganizmusok és a szúnyogok közvetítő szerepének ismerete előtti reformjavaslatok az amerikai közegészségügy előtörténetéhez kalauzolják az olvasót.

A legnehezebben befogadható egység talán a *Globális környezettörténet* című fejezet. Főleg Richard Grove második szövege célba éréséhez szükséges egyes

⁹ <https://ourenvironment.berkeley.edu/people/carolyn-merchant> – utolsó letöltés: 2023. július 22.

¹⁰ Portréja a New Hampshire-i egyetem honlapján: <https://cola.unh.edu/person/jan-golinski> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 2.

tudományágak (például a meteorológia vagy az orvoslás) történeti dimenziójának ismerete. A rengeteg név és évszám próbára teszi az értelmezőt, ez igényelheti a legtöbb háttérismeretet. A gyomnövényekről szóló részlet szerzője, Alfred W. Crosby 2018-ban lezárult életműve a környezettörténet alapját jelenti. A szöveg az *Ökológiai imperializmus* című kötetéből származik, és kristálytisztán tükrözi a tudományterület lényegét: az európai ember szerepe a gyomnövények terjedésében kontinensekre kiterjedő változásokat eredményezett – ez a történeti ökológia egyik nagy megállapítása.

A víz mint társadalmi tér – hibrid jelenségek fejezetcím magyarázatot érdemel. A társadalmi tér a szociológia és társadalomtörténet egyik kulcsfogalmává vált a *spatial turn* folytán. Berger Viktor részleteiben összegezte a térnek a társadalomtudományokban betöltött szerepét.¹¹ A környezettörténet irányzata újabb réteggel gyarapítja a társadalmi tér értelmezési lehetőségét: miért ne válhatna társadalmi értelmezés, cselekvés részévé, tárgyává a természeti tér? Tulajdonképpen erre láthatunk példákat, amennyiben változékony folyók feletti politikai küzdelmek, környezetet uraló, ellenőrző, kizsákmányoló hatalmakat vizsgáló esettanulmányokat olvasunk. De mik a hibrid jelenségek? Tömören: természeti és társadalmi attribútumokkal egyszerre jellemezhető jelenségek.¹² De természetesen a legkézenfekvőbb, ha maguk a tanulmányok beszélnek. A Queen Mary University of London munkatársa, Joanne Yao szak- és kutatási területe a környezettörténet, a korai nemzetközi szervezetek, a nemzetközi hierarchiák.¹³ Cikkének fő mondanivalója: a birodalmi potenciál egyik lényege a természet uralásának képessége. Ez akkor veszít erejéből, ha belegondolunk például a hadtörténelemben mindig is vizsgált geostratégiákba, a hatalmi érdekek, terjeszkedés, uralom, nyersanyagyszerzés földrajzi meghatározottságába. A természet uralásának konkrét technikái már inkább elgondolkodtatók, amennyiben például a gőzhajózásra, a folyamszabályozásokra vagy sziklarobbantásokra, mint hatalmi érdekek által motivált emberi beavatkozásokra gondolunk.

Divatos irányzatok (a poszthumanizmus) hatása szempontjából tanulságos a háromszerzős tanulmány. Stefan Dorondel, Stelu Șerban és Daniel Cain a Román Akadémia Délkelet-Európai Tanulmányok Intézetéhez kötődnek. A dunai szigetekről és legfőképpen a folyam határmódosító szerepéről szóló tanulmányban nem kevesebbet állítanak, mint hogy a górcső alá vett balkáni államok határértelmezésekor „a folyó természetes helyváltoztatásának figyelembevételével az államok közvetetten elismerik, hogy a folyók cselekvőképes politikai szereplők” (188). *A természet mint cselekvő* hangzatos belső cím alatt olvasható evidenciákról [a folyók nem maradnak statikusak, a folyók új partszakaszokat építenek, a Duna és hidrológiai viszonyainak változása is befolyásolja a lakosság mindennapi életét (176.), valamint: „A folyók vize folyik.” (178.)] nehezen

¹¹ Berger 2018.

¹² Balogh–Demeter–Kövéér 2020: 156.

¹³ Portréja az egyetem hivatalos honlapján: <https://www.qmul.ac.uk/politics/staff/profiles/yao-joanne.html> – utolsó letöltés: 2023. július 22. 13:18

dönthető el, hogy ezekkel a szerzők újraélik a gyermeki felismerések sikerélményét, vagy valamiféle új minimalista tudományos stílus alkalmazói. Mégis, a konkrétumok, a Szvistov- és Csengene-szigetek és változásai, az új szárazulatok keletkezését bemutató esettanulmány működtetik az elméleti vázat, és talán a ritkábban figyelembe vett változó természeti tényezőre irányítják rá a figyelmet.

A bécsi árvizek sajtóban megjelenő humoros lecsapódását vizsgáló szöveg az olvasóból automatikusan előhívhatja a városi problémákra érzékeny magyar fővárosi karikatúrakultúra emlékeit. Heidi Hakkarainen, a finnországi Turku Egyetem kutatója leginkább a félelem és kíváncsiság fogalomköre irányából próbálja megértetni az árvízre kiterjedő társadalmi elképzelések, hatalom és kontroll, káosz és veszteségek képi ábrázolásait. Sajnos nagy ziccert hagyott ki a szerkesztő-csapat azzal, hogy nem közölt a tárgyalt rajzokból egyet sem – pedig ez a szöveg megértése szempontjából sem mellékes kiegészítés lett volna.

Az *Életmód és táj* című fejezet a történelemtudomány, néprajz és irodalomtudomány eredményeit sorolja a zöldtörténelemhez. Magyar Eszter felvidéki paraszti faiparról (szénégetés, zindelykészítés) írott részlete a faipari mesterségek erdőkre gyakorolt hatása miatt szerepel, és a feudalizmus kori magyar erdőgazdálkodás, erdészet történetéről szóló negyvenéves műből származik.¹⁴ Mindezt kiegészíti a legeltetésnek a tájra gyakorolt hatásáról szóló alfejezet, mely már inkább egy következő témakörnek tűnik. Andrásfalvy Bertalan munkássága mind szélesebb körű felfedezésének újabb állomása üdvözölhető a kötet vége felé. Az ártéri gazdálkodás, a folyammenti életkeretek, a természeti tudás paraszti múltjának szakértője más munkáival is gazdagítja a környezettörténet könyvespolcát.¹⁵ Megközelítésében a klasszikus néprajz erényei mutatkoznak meg az eszközök, az életmód és a munkamódszerek bemutatásával. Talán a sort záró erdélyi irodalomtörténész, T. Szabó Levente tanulmánya vezet kifelé leginkább a zöldtörténelemből, hiszen ebben inkább az újabb kori Erdély-kép (ki)alakulása, kanonizációja, sémái, jellegzetességei szerepelnek, elágazásként az irodalomtörténethez.

Összegezve az olvasottakat: ember és környezet kapcsolatának olyan esettanulmányait ismerhetjük meg a kötetből, melyek kreatív, sokszínű forráshasználattal dolgozó kutatóktól származnak. Noha elsöre riasztóan hathat a szövegfűzére jellemző specializáltság, ami a tudomány töredezettségét is dokumentálja, illetve az értelmezés is szétágazó háttérismeretek mozgósítását igényli, mégis nagy érdeme a kötetnek, hogy gondolati ernyő alá vonta a külföldön már intézményszerű tudományterület példáit, magyar munkákkal kiegészítve. Értelmezésében a zöldtörténelem kifejezés végső soron a környezettörténet sikeres szinonimája lehet, ha a környezettörténet ismertsége mélyül. A környezettörténetnek véleményem szerint a jelenkori társadalmi emlékezetre is üdvös hatása lehet: természeti katasztrófák emlékezetnyomai ugyan jelen vannak a közbeszédben, közoktatásban, emlékezetpolitikában, azonban ezek mindegyike az emberi trauma,

¹⁴ Magyar 1983.

¹⁵ Lásd például: Andrásfalvy–Vargyas 2009.

legfeljebb az épített tér nézőpontján alapul, a természet pusztulása nem szerepel emlékezetünkben. Bele sem gondolunk abba, hogy a környezeti események is lehetnének emlékezés tárgyai. Ebben is előrelépést nyújthat az elmúlt korok ember-természet kapcsolatának értelmezése. Akár szorongás helyett is.

Molnár Álmos

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Andrásfalvy Bertalan – Vargyas Gábor 2009: *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében*. Budapest.
- Balogh Róbert – Demeter Gábor – Kövér György 2020: Környezettörténet. A gazdaságtörténet-írás historiográfiája. (Felhívás). *Korall* 82. (21.) 153–158.
- Balogh Róbert – Bodovics Éva – Demeter Gábor – Erdélyi Mátyás – Eszik Veronika – Vadas András (szerk.) 2021: *Táj, ember, tudás – zöldtörténelem. Bevezetés a környezettörténet irodalmába*. Budapest.
- Berger Viktor 2018: *Térré szőtt társadalmiság. A tér kategóriája a szociológiaelméletekben*. Budapest.
- Cronon, William 2021: A környezettörténet hasznáról. (Ford. Eszik Veronika.) In: Balogh Róbert – Bodovics Éva – Demeter Gábor – Erdélyi Mátyás – Eszik Veronika – Vadas András (szerk.): *Táj, ember, tudás – zöldtörténelem. Bevezetés a környezettörténet irodalmába*. Budapest, 31–52.
- Kázmér Miklós 2021: A természet is ismétli önmagát. Előszavak a Környezettörténet 3. kötetéhez. In: Demeter Gábor – Kern Zoltán – Pinke Zsolt – F. Romhányi Beatrix – Vadas András – Bíró László (szerk.): *Környezettörténet 3. Környezeti folyamatok a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományos források tükrében*. Budapest, 7–12.
- Magyar Eszter 1983: *A feudalizmus kori erdőgazdálkodás az alsó-magyarországi bányavárosokban, 1255–1747*. Budapest.
- R. Várkonyi Ágnes 1993: Történeti ökológia. In: Halmos Ferenc (főszerk.): *Pannon Enciklopédia. Magyarország földje. Ember és környezete*. Budapest, 488–490.
- R. Várkonyi Ágnes (szerk.) 2000: *Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából*. Budapest.
- Rácz Lajos 2006: Az amerikai környezettörténeti kutatás genealógiája. In: Kiss Andrea – Mezösi Gábor – Sümeghy Zoltán (szerk.): *Táj, környezet és társadalom: ünnepi tanulmányok Keveiné Bárányi Ilona professzor asszony tiszteletére*. Szeged, 581–592.
- Rácz Lajos 2011: A környezettörténet genealógiája. In: Gecsényi Lajos – Izsák Lajos (szerk.): *Magyar történettudomány az ezredfordulón: Glatz Ferenc 70. születésnapjára*. Budapest, 839–848.
- Rácz Lajos 2018: János Jelenések könyve: a modern magyar környezeti irodalom születése. *Tér és Társadalom* (32.) 1. 131–144. <https://doi.org/10.17649/TET.32.1.3020>